

Besedotvorje v Bohoričevi slovnici (1584) primerjalno s tvorjenkami v zgodovinskem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*

Andreja Legan Ravnika

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2,
SI 1000 Ljubljana, andreja.legan-ravnika@zrc-sazu.si

V razpravi smo analizirali besedotvorne prvine v Bohoričevi slovnici (1584) in jih primerjali s tvorbenimi postopki in modeli tvorbe z naborom obrazilnih morfemov za izbrane besedotvorne pomene (svojilnost, manjšalnost, feminativ) v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (A–D). Opozorili smo na tvorbene inovacije, tvorbene napake in nekatere posebnosti besedotvorne tvorbe v knjižnem jeziku 16. stoletja v odnosu do sodobne knjižne norme.

Wortbildungsverfahren und -modelle zur Bildung ausgewählter Wortbildungsbedeutungen wurden mit jenen im *Wörterbuch der slowenischen Schriftsprache des 16. Jahrhunderts* (A–D) verglichen. Im Vergleich mit der gegenwärtigen Schriftnorm wird auf Bildungsinnovationen, Bildungsfehler und einige Besonderheiten der Wortbildung in der Schriftsprache des 16. Jahrhunderts hingewiesen.

Ključne besede: besedotvorje, Bohoričeve *Arcticae horulae succisivae* (1584), zgodovinski slovar 16. stoletja, izpeljanke, medpionskoobrazilne zloženke

Schlüsselwörter: Wortbildung, Adam Bohorič, *Arcticae horulae succisivae* (1584), historisches Wörterbuch des 16. Jahrhunderts, Ableitungen, Komposita

Uvod

Prvo slovnico slovenskega jezika *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura* (Proste zimske urice o latinskokranjski slovnici) (v nadaljevanju: BH 1584) so zaradi prvenstva v slovnicaarstvu kakor zaradi velikega pomena za zgodovino slovenskega jezika in kulturno zgodovino preučevali že mnogi raziskovalci, med njimi največ jezikoslovci, npr. Kolarič (1971), Orožen (1971, 2003), Stabej (1971), Pogorelec (1984, 1986), Toporišč (1984, 1987), Ahačič (2006, 2007, 2008, 2009, 2014, 2018), Stramljič Breznik (2008), Žele (2010) idr.¹ Ob 500. obletnici rojstva Adama Bohoriča (okoli 1520–po 1598) se ponuja odlična priložnost, da prevrednotimo dosedanje ugotovitve o pomenu in vlogi prve slovenske slovnice, ob aktualnem izidu zgodovinskega slovarja knjižne slovenščine 16. stoletja pa

¹ Najbolj izčrpen historiat dosedanjih obravnav je podal Ahačič (2007: 72–80).

poskusimo odstreti še nove vidike, predvsem odnos med slovničnim popisom tvorjenk v jezikovnem priročniku ter realizacijo besedotvornih vrst in modelov tvorbe v praksi. Prvi slovenski razlagalni zgodovinski slovar *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (A–D) (v nadaljevanju: *SSKJ 16*) namreč omogoča, da problematiko prikaza slovenskega jezika na različnih ravneh jezikovnega sistema raziščemo primerjalno z rezultati slovarske predstavitve norme slovenskega jezika 16. stoletja, kot se potrjujejo v najstarejših slovenskih knjižnih virih. V slovarju je zajeto izključno to, kar kaže raba vseh besed v vsakokratni rabi, kar je seveda omogočil gradivsko obvladljiv korpus knjižnih besedil s slovenskim jezikom od leta 1550 do 1603. Predstavili bomo besedotvorno problematiko, ki jo deloma popisuje in s slovenskimi zgledi pojasnjuje prva slovenska latinsko pisana slovnica, pri čemer se bomo omejili na posamezne besedotvorne postopke in znotraj tvorjenk na posamezne besedotvorne modele, ki kažejo na večja ali manjša razhajanja v primerjavi z dejansko rabo tvorjenk v knjižnem jeziku 16. stoletja.

Besedotvorje v poglavjih iz Bohoričeve slovnice

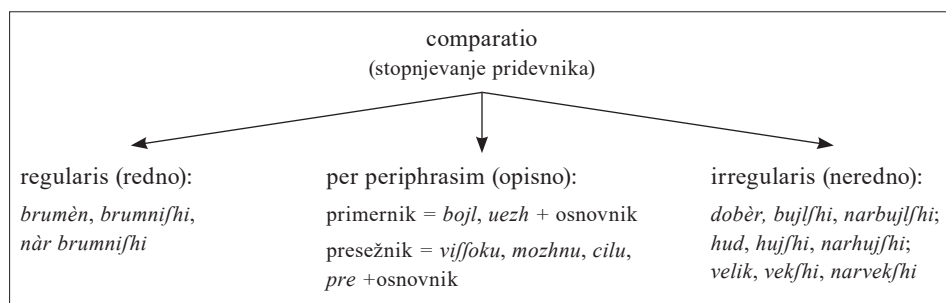
Poglavja, ki bi naslavljala besedotvorje kot posebno jezikoslovno poddisciplino, v BH 1584 ne moremo najti. Razlike med današnjim besedotvorjem in današnjim oblikoslovjem v 16. stoletju niso poudarjali, ker so nanj gledali drugače. Poglavje *Etymologia* je del slovnice, ki »podaja razlike v oblikah besed v govoru«, pri čemer pregibanje besed pojmuje v najširšem smislu: kot pregibanje besed po sklonih, tj. oblikoslovno pregibanje, in tvorjenje novih besed iz predhodnih (t. i. besedotvornih predhodnikov), tj. besedotvorno pregibanje. Izraza *etymologia* torej ne smemo razumeti kot »oblikoslovje«, najustreznejši izraz v slovenščini bi bil kar etimologija, pogojno bi ga lahko prevajali tudi kot »pregibanje« (povzeto po: Ahačič 2007: 118, podobno tudi: Toporišič 1984: 190–191). Za analizo izbranih besedotvornih vrst in besedotvornih postopkov v BH 1584 smo izbrali faksimilirano izdajo slovnice iz leta 1987, ki jo je v slovenščino prevedel J. Toporišič in zanjo prispeval obsežno študijo o oblikoslovju.² Slovnični prikaz se začne z navedbo besednih vrst v slovenščini, ki se ujemajo z latinščino, in delitvijo »imen«³ na lastna in občna. Med prvimi besedotvornimi prvinami, ki

² Bohoričevo besedotvorje je bilo do sedaj predstavljeno s stališča sodobnega slovenskega besedotvorja in z vidika primerjave besedotvornega gradiva s sodobnim ter z navajanjem besedotvornih prvin v za to predvidenih poglavjih slovnice in zunaj njih (Stramljič Breznik 2008: 70–74).

³ Skupna obravnava samostalnika in pridevnika je značilna za antične in srednjeveške latinske slovnice in se pojavlja tudi v slovnicaх ljudskih jezikov, toda ločevanje med njima je razvidno (Ahačič 2007: 120).

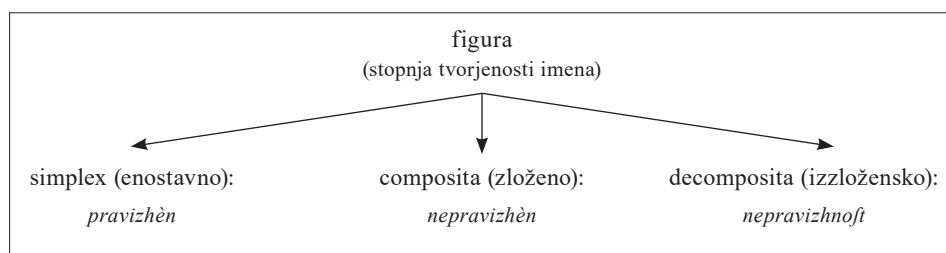
jih navaja, so končnice po spolih pri pridevniku – v enoti *De motione Adiectivorum* (pregibanje pridevnika), in besedotvorno pregibanje samostalnikov po spolu – v *De motione substantivorum* (pregibanje samostalnika), kar ni drugega kot tvorba feminativov (BH 1584: 40–41).

V podpoglavju *Comparatio*, pri analizi ene od oblikoslovnih kategorij pridevnika – stopnjevanje – Bohorič analizira tvorbo primernika pridevnika s priponskim obrazilom, presežnika s predponskim obrazilom ali opisno (*visoku*, *cilu*, *močnu*, *pre* + osnovnik) in z nadomestno osnovo (neredno).⁴

Slika 1: Comparatio – stopnjevanje pridevnika (BH 1584: 41–43)

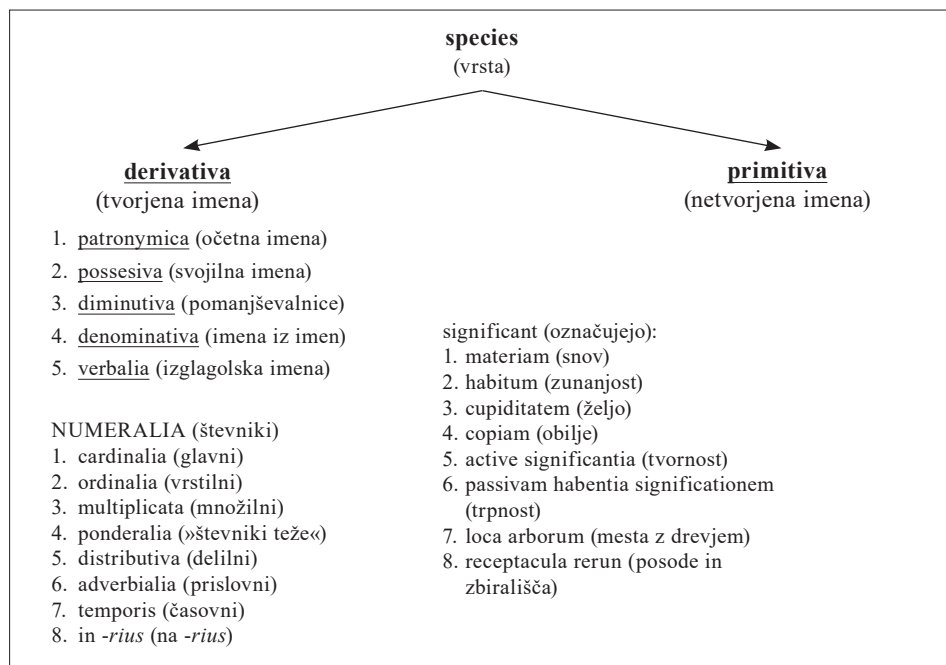
Besedotvorno problematiko v današnjem pomenu besede obravnava enota *Figura*, tj. Podoba, s tremi stopnjami tvorjenosti: enostavno (*pravizhèn*), složeno (*nepravizhèn*) in izzložensko (*nepravizhnost*) (BH 1584: 44). Bohorič v zgledih navaja primer izpeljanke, sestavljenke in višjestopenjske izpeljanke.

Slika 2: Figura – ime glede na stopnjo tvorjenosti (BH 1584: 44)

⁴ Tri razpredelnice v nadaljevanju so vzete iz poglavja o Bohoričevi slovnici *Etimologia – pregibanje besed*, ki ga najdemo v monografiji Ahačič (2007: 119, 122, 132). Avtorju se za dovoljenje lepo zahvaljujem.

V poglavju o vrsti *Species* Bohorič (BH 1584: 67–78) navaja tvorjena (*derivativa*) in netvorjena imena (*primitiva*). Glede na tematiko te raziskave posebej izpostavljamo kategorijo tvorjenk in vrste, ki jih avtor navaja: očetna imena (*Patronymica*) moškega spola se končujejo na *-ki* (*blagajski grof Blagaja*), *-er/-ar*: prvi kot nemški, ki se lahko posloveni (*Lambergar*), lahko se nemški besedi dodaja *-čič* (*Lambergarčič*), tudi domovinskost se izkazuje z manjšalnicami (*Lublančič*). »Ženska imena pa zadnji *-č* spreminjajo v *-ca* (*Lublančica*) ali pa zadnja zloga odpahnejo in delajo moške oblike (*Lublančič*) in ženske (*Lublanšica*)«;⁵ pri svojilnih imenih se razvrščajo naslednja priponska obrazila (*Possessiva*): m: *-ov*, ž: *-ova*, s: *-ovu*; pri manjšalnicah (*deminutiva*): *-čič* (*Lublančič*), *-ec* (*zobec*), *-ic* (*možic*, *ložic*, *stolic*) idr. Pri imenih iz imen (*denominativa*) ločimo: izimenska snovna imena: *-en* (*železen* -zna, -znu) idr., imena za odetost (*obut*), opremljenost (*rogat*), željo (*vinu vdan*), obilje (*kamenit*), zmožnost (*vučliv*), trpnost (*nenavidliv*), mesto večje istovrstne skupine (*vrbye/vrbišče*), ime za vsebino (*pernica*). Sledi tvorba različnih vrst števnikov (gl. preglednico spodaj):

Slika 3: Species – Vrsta (BH 1584: 67–76)

⁵ Bohorič deli primere glede na spol, ne po končajah kot Melanchthon. Glede primerov in njihove razporeditve v slovnici je bil Bohorič povsem izviren, saj jih ne najdemo v nobenem drugem protestantskem delu, kar velja tudi za manjšalnice (Ahačič 2007: 133).

Primerjava ponazarjalnega slovenskega gradiva iz BH 1584 s tvorjenkami v *SSKJ 16*⁶

Besedotvorna podoba slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja je bila predmet raziskovanja od 19. stoletja in zanimanje vzbuja še danes. Rezultati besedotvornih raziskav, opravljenih po različnih metodoloških postopkih, so bili objavljeni v monografskih izdajah, številnih znanstvenih člankih in delih monografij (gl. temeljne besedotvorne postaje oz. obdobja raziskovanja besedotvornih vprašanj v Vidovič Muha 2019: 13–45).

Prikaz besedotvornih/tvorbenih postopkov in besedotvornih vrst v tem prispevku temelji na razločevanju med izhodiščnimi, prvotnimi, netvorjenimi ali motivirajočimi besedami na eni strani in drugotnimi, tvorjenimi, motiviranimi besedami na drugi strani. Razmejitev netvorjenk od tvorjenk v starejših obdobjih jezikovne zgodovine ni enostavna, saj so se nekatere leksikalizirale do te mere, da prvotno tvorbeno motivacijo oz. smer tvorbe le predvidevamo, ne moremo pa je z gotovostjo določiti (Legan Ravnikar 2007: 193–194). Znotraj posameznih besednih družin torej ni mogoče zanesljivo sklepati o besedotvornem predhodniku, oziroma o tem, katera beseda je bila podlaga za nadaljnjo, višjestopenjsko tvorbo. Med tvorjenke ne uvrščamo prevzetih besed, pri katerih se je tvorbeni postopek izvršil v izhodiščnem (ne nujno izvornem) jeziku, npr. *apoteker* < der Apotheker, *bidertaufer* < der Wiedertäufer. Praviloma so se v knjižni slovenščini 16. stoletja tujejezični obrazilni morfemi podomačevali, pri *-er* > *-ar* pa je težko določiti, ali gre za podomačitev obrazila tvorjenke, sprejete iz (bavarske) srednje visoke nemščine, ali za njen zgodnejši prevzem s priponskim obrazilom *-ar* iz stare visoke nemščine. Domnevamo, da gre za mlajši prevzem iz srednje visoke nemščine.⁷ Dolgotrajna raba je omogočila uveljavitev podomačenih besedotvornih različic, npr. *apotekar* > *apotekarica*, *apotekarski*, medtem ko se pri novejši prevzeti besedi *bidertaufer*, v slovenščino sprejeti šele v 16. stoletju, res pojavi tudi besedotvorna različica *bidertaufar*, vendar je izhodišče za nadaljnjo tvorbo

⁶ Možnost za skoraj popolno izčrpanje jezikovnega gradiva nam je omogočil *Korpus 16* ali *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* na spletnem portalu www.fran.si, ki obsega prepise 45 knjižnih del, zunaj so ostali samo letak *Otrozhia tabla* (1580) A. Bohoriča, večinoma latinsko pisana Bohoričeva slovnica (BH 1584), tujejezična dela s posameznimi slovenskimi besedami in oba večjezična Megiserjeva slovarja (MD 1592, MTh 1603). Izpisi slovenskega besedja s spremljajočim sobesedilom (in konkordance za TE 1555, DA 1585) iz navedenih del in tudi vseh drugih del slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (gl. Viri) se nahajajo v več kot trimilijonski listkovni kartoteki, ki jo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika ISJFR.

⁷ Srednjevisokonemške izposojenke, dokumentirane med okrog 1050 in okrog 1350, je Šekli (2015: 39) razdelil po pomenskih skupinah. Med njimi so tudi poimenovanja za poklice in dejavnosti.

postala nepodomačena različica *bidertaufer* > *bidertauferski*, *bidertauferjav*. Nove tvorjenke v knjižnem jeziku 16. stoletja so pogosto nastajale, kadar so se na prevzete besedotvorne podstave pripenjali novi, praviloma slovenski (izhodiščno slovanski) obrazilni morfemi.

Dosedanje raziskave zgodovinskega besedotvornega gradiva so pokazale, da tvorjenk ne moremo objektivno analizirati neodvisno od njihove vpetosti v ohranjene besedilne vire določenega obdobja (Legan Ravnikar 2007: 252; 2007a: 192–193). Besedotvornega pomena obrazilnega morfema namreč ni mogoče zanesljivo razložiti s pretvorbo v sinhrono določeno skladiščno podstavo. Iz nadaljnje analize bo razvidno, da se besedotvorni pomen tvorjenke zaradi tovrstnih razhajanj pogosto ne ujema z njenim leksikalnim (slovarskim) pomenom niti z izrazno podobo te iste tvorjenke v sodobnem knjižnem jeziku (prim. znotrajjezikovni prevod navedenih slovarskih besed v nadaljevanju).

Izbrane izimenske tvorjenke (denominativa) v Bohoričevi slovnici in SSKJ 16

Primerjava izbranih (navadnih) izpeljank kaže na veliko širši nabor obrazilnih morfemov za isti besedotvorni pomen v *SSKJ 16*, kot ga izkazuje obravnava v Bohoričevi slovnici. Kot primer razširjene besedotvorne raznolikosti oz. razkoraka med slovnичnim prikazom tvorjenke in dejansko rabo naj navedem primer izbora priponskih obrazil za besedotvorni pomen individualne svojilnosti (osebe, vprašalnica »čigav«). Bohorič (1584: 67–68) se omejuje na obrazilo *-ov* za vse tri spole: *-ov* (m), *-ova* (ž), *-ovu* (s), iz zgleda *božji* pa je razvidno še arhaično obrazilo, ki se je pri neverskih poimenovanjih že v 16. stoletju postopoma umikalo iz rabe. V besedilnih virih je pričakovan in uresničen večji nabor obrazilnih morfemov za ta besedotvorni pomen. Priponsko obrazilo *-ov* s preglašeno različico *-ev* je bilo produktivno predvsem pri tvorbi svojilnih pridevnikov iz samostalnikov, ki so pomenili živo.⁸ Za izpeljavo besed z besedotvornim pomenom individualna svojilnost osebe so v *SSKJ 16* izpričana naslednja priponska obrazila: *-ov* s preglašeno različico *-ev* (*altmanov*, *angelov*, *bosecov*, *centurijov*,

⁸ O nastanku in prvotnem besedotvornem pomenu praslovanske izsamostalniške pridevniške pripone **-ov-ъ/*-evъ* v slovenščini gl. Šekli (2019: 281–284). Za besedotvorni pomen *bukov* »tak, ki je v zvezi z (bukev)« je z vidika slovarskega in (so)besedilnega pomena možno razlikovati vsaj naslednje najpogostejše tipe pomenov: 1. pripadnostni pomen *bukov* (tak, ki pripada bukvi), npr. *bukovo listje*; 2. svojilni pomen *bukov* (tak, ki ima bukev), npr. *bukov gozd*; 3. snovni pomen *bukov* (tak, ki je iz bukve), npr. *bukova drva*; 4. lastnostni pomen (pomenski prenos po metafori), s prikazom druge izpeljanke *breskov* 'tak, ki je podoben breskvi', npr. *breskova polt* (Šekli 2019: 285).

kecarjov, pastirjev, pridigarjev, zlodjev);⁹ *cesarjov* (v enem besedilu) in *cesarjev* (v 6 besedilnih virih), *farjev* (1) in *farjov* (1), *hudičev* (10) in *hudičov* (1), *kraljev* (10) in *kraljov* (4), *norčov* (3), *norčev* (2) in *norcov* (2), *papežov* (5) in *papežev* (1); dve arhaični obrazili, ki se umikata iz rabe: *-ji* (*avptmanji* ‘stotnikov’),¹⁰ *božji, hlapčji, otročji* ‘otrokov’, *tkalčji, vražji* in *-nji* (*gospodnji*)¹¹; *-in* (*očetin* ‘očetov’ (v 6 delih), *očin* (27 del), prim. *očetov* (5)); *-en*: (*očen* < oča (7), *materen* (7)); *-skil/-ški, -ckil/-čki* (*angelski*, pomeni tudi ‘angelov’, *človeški* in *človečki*, tudi ‘človekov’). Tudi individualna in kolektivna svojilnost za druga živa bitja v Bohoriču ni izpričana. Zanje so v besedilnih virih potrjene izpeljanke s priponskimi obrazili: *-ji*: (*golobji, jastrebji, ovčji*); *-i*: (*jagneči*); *-in* (*čbelin* ‘čebelji’, *figin* ‘figov’); *-ov/-ev*: (*abvonov* ‘jablanov’, *brinjav* (se nanaša na brin ali brinje), *ciprešov* (1. ‘cipresen’, 2. ‘cipresov’)); *-ski*: (*abuvski* ‘jabolčni’); *-ni* (*cedrni* ‘cedrov’); *-av* (*cedrav* ‘cedrov’, *murjav*).¹²

Izkazalo se je in to bo potrdilo tudi nadaljnje izvajanje, da je za besedotvorje v knjižni slovenščini 16. stoletja značilna večpomenskost obrazilnih morfemov, kar pomeni, da ima isto obrazilo pri besednovrstno istem besedotvornem predhodniku več besedotvornih pomenov. Gre za besedotvorni postopek, ko se ista besedotvorna podstava pripenja na eno obrazilo, ki ima več besedotvornih pomenov. Leksikografska analiza tvorjenk je pokazala še na pojav sopomenskosti obrazilnih morfemov, ko imajo različna besedotvorna obrazila (vsaj en) isti besedotvorni pomen (gl. spodaj zglede za oba pojavi). Neustaljenost tvorbenih postopkov in za slovenski jezik (deloma) nesistemska raba istega obrazilnega morfema za različne besedotvorne pomene ali raba različnih tvorbenih morfemov za isti besedotvorni pomen je v 16. stoletju privedla do obilice *besedotvornih variant*. Le-te ne izkazujejo morebitne stilne vrednosti, zato so se v jezikovnem razvoju kot neracionalne – ene hitreje, druge počasneje – umikale iz knjižne rabe. Vzroki niso tičali le v arhaičnih ostalinah, ki jih je vnesel v knjižni jezik Trubar, saj je najbolje poznal pridigarsko tradicijo takratne »privzdignjene« govorne slovenščine v cerkvi. Številne besedotvorne variante, ki so bile spodbujene ob upovedovanju novih vsebin v 16. stoletju, so bile odvisne od besedotvorne zmožnosti in jezikovnega čuta posameznega protestantskega pisca, njegove etnične

⁹ Zgledi so povzeti po Legan Ravnikar (2009: 74, 76, 87). Tip izpeljave za ženski spol *materin* ni izpričan, tudi ne v Bohoričevih slovarčkih.

¹⁰ Navedba v resicah označuje slovarsko razlago dane iztočnice in/ali znotrajjezikovni prevod.

¹¹ Prim. rabo izpeljanke *gospodov* namesto *gospodnji* šele v TPo 1595.

¹² Pri neživem so zaradi pomenskega stika po analogiji začeli nastajati pridevniki na *-ov/-ev* tudi iz samostalnikov o-jevske sklanjatve moškega in srednjega spola ter a-jevske sklanjatve ženskega spola (Šekli 2019: 287).

in narečne pripadnosti¹³ in tudi od besedilnovrstne raznolikosti del, ki je bila z današnje perspektive skromna. Prevladujoča so bila namreč dela verskega značaja (npr. katekizmi, prevodi biblije ali njihovih delov, pridige in postile), redkejši so bili jezikovni (slovar,¹⁴ slovnica), šolski in poljudni priročniki (abecednik, koledar). Pričakovano je tematika prevodnih predlog prav tako narekovala prihod novih ali do tedaj še neuporabljenih tvorjenk, tudi iz praktičnosporazumevalnega jezika v knjigo, npr. v Trubarjevi postili (TPo 1595).¹⁵

Večpomenskost besedotvornih obrazil

Na primer priponsko obrazilo *-ski*, ki sistemsko izkazuje besedotvorni pomen kolektivna svojilnost, se zaradi nerazločevanja med kolektivno in individualno svojino rabi tudi za tvorbo izpeljank, ki izkazujejo individualno svojilnost (namesto *-ov/-ev*). Enako velja za priponsko obrazilo *-ov/-ev*, ki poleg individualne vsebuje tudi besedotvorni pomen kolektivna svojina.¹⁶ Leksikalna obravnava tvorjenk je pokazala na ponavljajoč se pojav, ki se kaže v *SSKJ 16*, da se predvideni, sistemski besedotvorni pomen danega priponskega obrazila in leksikalni (slovarski) pomen dane tvorjenke lahko razhajata:¹⁷

angelov [...] *ki se nanaša na angela*; **angelov**: [...] Kay ie, da ie **Angelouo** Oblizhye bilo kakor blifsk, inu Oblazhilo belo kakor fsneg? JPo 1578, II,4b [J. N.]¹⁸

¹³ Razločevalne avtorske posebnosti se najmočneje kažejo pri Juriju Juričiču, čakavcu, rojenem v Vinodolu, ki si je moral občutek za normativnost pridobivati v zanj tujem, tj. slovenskem jezikovnem okolju.

¹⁴ Megiser, ki je bil nemškega rodu, dobro pa je poznal koroško narečje, je v konkurenčnem razmerju z drugimi besedotvornimi različicami sopostavljal tudi narečne besedotvorne različice.

¹⁵ Podrobneje o vzrokih za tolikšno tvorbeno raznolikost, podkrepljeno z zgledi, gl. Legan Ravninar (2021: 255–257).

¹⁶ O nepričakovanem izboru priponskega obrazila glede na leksikalni pomen tvorjenke oz. mešanju obrazila *-ski* z *-ov/-ev*, *-en*, *-ji*, *-av*, ki se razkriva v besedni zvezi ali širšem besedilnem okolju, prim. Legan Ravninar (2008: 61–62). Na razvrstitvene posebnosti priponskih obrazil je opozorila tudi Vidovič Muha (2019: 102).

¹⁷ Šekli (2021: 142) opozarja, da je besedotvorni (derivacijski) pomen treba ločiti od leksikalnega (slovarskega) pomena, kajti besedotvorni pomen je del slovnice in je abstrakten, medtem ko je leksikalni pomen del slovarja in je konkreten. Po nastanku tvorjenke se lahko zgodijo pomenske spremembe (pomenski prenosi ipd.) ali celo leksikalizacija tvorjenke. S tega gledišča bi lahko obravnavano zamenjavo obrazilnih morfemov (npr. *-ov/-ev*) za individualno svojino s priponskim obrazilom za kolektivno (*-ski*) pojmovali s stališča pomenskega prenosa – sinekdohe oz. zamenjave dela s celoto ali obratno.

¹⁸ Slovarski sestavki so avtorski, krajšave v oglatem oklepaju označujejo ureditorje: [J. N.] = Jožica Narat, [A. J.] = Alenka Jelovšek, [M. Č.] = Metod Čepar, [A. L. R.] = Andreja Legan Ravninar.

angelski¹ [...] **1.** *ki se nanaša na angele*; **angelski**: De bi mali ueliki ludy .. Bili te **angelfke** fhege/ Po uoli tuy giali TC 1550, 165(91a); Ta **Angelska** peiffen nõ prau/ kakou nuz oli prid imamo skuſi tu Royftuu Iefufeuu TR 1558, B3a; AKu bi iefi fzhloueskimi inu **fangelskimi** Iefyki gouuril, inu bi te Lubefni ne imel, taku fem en buzhez h kuffer TL 1561, 47a; Iefu Chrift bodi hualen .. Veffeliffe **Angelsku** kardelze. Kyrieleifon *P 1563, 80; Taku ſai tim vekſhi vefelie v'Nebefih pâr tei **Angelfki** drushini vftane, kateri ſe Roiftva Chriftuſoviga viſoko vefeſe KPo 1567, XXXVIII; Stuprav pak na ſodnij dan ga [hudiča] bode Chriftuſ celò iflekal, inu mu ôzhe to **Angelfko** ſhemo ſpred ôzhi potegniti KPo 1567, LXXXVIII; Sa teim ſo ſazheli ſtem **Angelskim** peitiem, Gloria in Excellis Deo, Boga zheſtiti inu hualiti TC 1575, 174; Euangeli pag vſe, kir nemu prou veruio, ifuelizha, vtu nebeshku **Angelfku** inu vſeh Suetnikou touarishtuu perpraula TT 1577, 90 [...]

// *ki se nanaša na angela*; **angelov**: Ioſef, po **Angelski** ſapuuidi, beſhi, Siefuſom inu ſmario uto Egiptouo deſhelo TE 1555, A5a; Ta Aue Maria nei obena Molitou .. Temuzh enu **Angelsku** Vfdane, Oſnanene inu praulenene, koku te Diuice Marye rizhi ſbugom ſtoye TR 1558, c3b; Kako paſtirij ſvoio Vero pokasheio inu ſaprizhaio? Kâr veruio Beſedam **Angelfkim** KPo 1567, XL; Beſede tiga **Angelskiga** poſdraulienia imamo vſelei vnashem Vernim ferzu ſapifaushi noſiti JPo 1578, III,39b; Nihzhe ſe nezhudi da ſe ie Maria ob tem **Angelskom** prihodu .. preſtrashila JPo 1578, III,40 [J. N.]

Sopomenskost besedotvornih obrazil

Sopomenskost obrazilnih morfemov, konkretno priponskih obrazil z največjo merro zanesljivosti razkriva slovarska obravnava vsakokratne tvorjenke. Na primer za besedotvorni pomen kolektivna svojilnost sta v korpusu besedil 16. stoletja potrjeni dve besedotvorni varianti in različica z razlikovalno podaljšano osnovo. Leksikalna analiza za vse dokazuje enak pomen: *-ov-lji* (*bratovlji* 'bratski'), *-ov-ski* (*bratovski* 'bratski') in *-in-ski* (*bratinski* 'bratski'). Prim. izbor primerov iz slovarskih sestavkov z iztočnicami *bratovlji*, *bratovski* in *bratinski*:

ki se nanaša na brate; **bratski**: Od ſmote vti veri, od **bratoule** ſhtraifinge, od mozhi te vere TT 1557, 213[=313], podobno tudi TT 1581–82; Ta lubefan ne bodi falſh ne hynauſka .. lubite ſe vmei ſebo ſto **bratousko** lubefno TT 1560, 20b; Inu ie ena **bratovfka** velika lûbeſan, naſhim ſovraſhnikom povêdati inu opominitije[!], da od hudiga ſtopio, inu ſe v'tim krivi ſpoſnaio KPo 1567, CLIIb; Ti ga vſaj nemoreſh zhes tvoje **bratoufku** ſerce pêrpraviti, ti Syn tiga ſhiviga Boga, de bi me puſtil v'grehih tezhati inu konez vseti DM 1584, LXXXIX; Satu perloſhite h'temu vſo valſho ſkarb, inu ſkaſhite .. v'Boga bojezhim rounanju, **Bratoufko** lubeſan, inu **v'bratoufki** lubeſni gmajn lubeſan ZK 1595, 110; Sato vſaki Zhlouik pomifli, da ſe vſelei Vkarfzhanski Prauici: To ie, vpraui Veri inu **Bratinski** Liubeſni ſe naide JPo 1578, II,118; **Bratinsko** delienie, ie vto Lakomnoſt inu vlaſtni prud ſminieno JPo 1578, III,65 [A. L. R.]

Potreben je vsaj en skupen leksikalni pomen, da lahko dokazujemo sopomenskost priponskih obrazil, npr. *-ost*, *-oča* in *-ota*, npr. *čistost*, *čistoča*, *čistota*, tj. 'stanje človeka, ki se (trajno) zdržuje spolnih odnosov; zdržnost'. S prikazom celotne pomenske zgradbe iztočnic *čistost*, *čistoča* in *čistota* sklepamo na frekvenco

pojavitve in rabo vsake od treh besedotvornih variant v knjižnem jeziku 16. stoletja.¹⁹

čistoča (čistoča, čistuča) [...] *stanje človeka, ki se (trajno) zdržuje spolnih odnosov; zdržnost*: Ako fe ty poklizhesh vftan fuetiga Sakona inu nepozhutish vfebi daru te prauē **zhiftozhe**: taku fe vdai inu ftopi vfueti Sakon JPo 1578, III,87b

// *stanje človeka, ki spolno občuje le z zakonskim partnerjem*: Ta fakon bodi tako zhift, ceilu neimash drufih sheleit, **vzhiftuzhi** dershi leben tuoi, od vfe kurbarie prozh ftui *P 1563, 46 [A. J.]

čistost (čistost, čistust, čistost) [...] 1. *stanje brez negativnih moralnih lastnosti; čistost*: Nasha deilla oli flufhbe nekar Bogu ne dopadeio/ fa uolo nafhe **zhiftofti** fuetufti TC 1550, 115(66a); Bug .. hozhe de mi .. merkamo na ta Reslotik, te **zhiftofti**, inu tiga neposhtena, inu de ga fšofnamo koker eniga Suetiga zhiftiga Boga, kir to **zhiftoft** lubi, ty Sludieui pag fo gardi zherni Nezhihti Duhuui, kir te ludy na vfo nezhihtoft, na Shuftuu, Preshuftuu inu na vfo Kezaryo naganeio TO 1564, 53a [...]

// *stanje človeka, ki ne krši verskih in moralnih norm*: poffodi meni, de iest pametnu per moij Sheni .. prebiuam .. No sred teimi Otruci inu Drushino, gori redim htuoiu fšosnainu inu Boshy zhafti, vfei **zhiftofti** inu poshteinu TkM 1579, 101a; S. Paul .. pravi .. de Poftava fkusī mešu fhibka poštane, kateru nej govorjenu od **zhiftofti** ali poštjenja, temuzh od vfeh gréhou, ner vezh pak od nevere DB 1584, III,79b [...]

2. *stanje človeka, ki se (trajno) zdržuje spolnih odnosov; zdržnost*: Ty nashi Pridigarij .. veliku dershe od **zhiftofti**, de en Zhlouik bodi Hlapzhizh, Dekliza, Vdouiz oli Vduua, **Vzhiftofti**, pres Shene oli Mosha, lipu poshtenu brumsku, fam oli fdrugimi shiui inu prebiua TAr 1562, 81b; ta Menishka inu Nunshka oblublēna **zhiftoft**, oli tu famu pres Mosha oli Shene prebiuane, Vcloshtrih oli drugdi, nikogar ne Ifuelizha TAr 1562, 82a; [...] // *stanje človeka, ki spolno občuje le z zakonskim partnerjem*: kadar edē per fui laftni Porozheni Sheni leshi, ie ena **Zhiftoft** TAr 1562, 78a; Moshi inu Shene, katerim ie tiga Sakona potreba, imao vti Sakonski **zhiftofti** shiueti TO 1564, 52b [...]

3. s prilastkom, v judovstvu *izpolnjenost obrednih predpisov za udeleževanje v kultu; čistost*: kateri fvoje ferce pēpraulajo Boga yfkati, GOSPVDA, fvoih Ozhetou Boga, inu nikar sa volo te fвете **zhiftofti** DB 1584, I,247b *čistosti, ki se zahteva za ravnanje s svetimi stvarmi* [...]

4. *stanje brez bolezenskih znakov gobavosti; čistost*: Kako ie rekal Chriftus tem Gobauzem? .. Vy fte zhifti inu sdraui, le famo poidite, inu vasho **zhiftoft** Faryem pokashite JPo 1578, II,153

5. s prilastkom *izvirno stanje česa, brez sprememb ali dodatkov; čistost*: ficer je zhlovezhka pamet posabliva, inu je pres pifma tefhku obdērshati pravo **zhiftoft**, u'veri inu Boshji flushbi DB 1584, I,cVIIIa [A. J., oblikoslovno zaglavje M. Č.]

čistota stanje človeka, ki se (trajno) zdržuje spolnih odnosov; zdržnost: ne mogo vfi ludi pres Shene oli pres Mosha biti. Tukai Criftus .. prauī, De vfi ludi nemaio tiga Darru, **Vzhiftoti** prebiuati, Sakai Bug ie Mosha inu Sheno vkupe ftuaril, Obtū po naturi eden tiga drugiga sheli inu pegerue TAr 1562, 77b [A. J.]

¹⁹ Pomenske diferenciacije v 16. stoletju med njimi še ni bilo; nastala naj bi kot posledica jezikovnega razvoja, ki temelji na ekonomičnosti. V sodobnem jeziku jih ločimo: *čistost* (moralno), *čistota* (kovine) in *čistoča* (higiena) (Bajec (1950: 69)).

Pomensko razmejevanje med besedotvornimi obrazili je bil v 16. stoletju živ proces in pri tvorbi novih izpeljank je lahko prihajalo tudi do tvorbenih napak, kadar so lastnoimenske izpeljanke s priponskim obrazilom *-(ov)-ski* in *-iski*, vendar z besedotvornim pomenom individualna svojilnost postale del občnoimenske leksike, npr. *aleksandrinerski* 'Aleksandrov', *aroniski* in *aronski* 'Aronov', *baalski* in *baalovski* 'Baalov', *belialski* 'Belialov, tj. hudičev':

abelski -a -o prid. [...] P 2, K 2 (TT 1577, TT 1581–82) [...] *ki se nanaša na Abela*; **Abelov**: vi ste prishli .. htimu Iefufu Sredniku tiga noviga Teftamenta, Inu hti kry tiga Pokroplena, kir bulshe rizhi govori, koker ta **Abelska** TT 1581–82, II,304, podobno tudi TT 1577 [K. A.]

baalski -a -o prid. [...] P 7, K 4 (KPo 1567, JPo 1578, DB 1584, ZK 1595) [...] **1. ki služi poganskemu bogu Baalu**; **Baalov**: Stiri stu **Baalfkih** Fariov so stali sopár enimu samimu pravimu Proroku Eliafu KPo 1567, XCVIII; Matana, **Baalfkiga** Farja so ony pred Altarji vmurili DB 1584, I,210b; Nikar de bi mi nafh Shivot, kakor ti **Baalfki** Farji s'noshmi ali frémi prafkali ZK 1595, 148 [...] [A. J.]

Žal Bohoričeva slovnica, razen v zvezi s hrvaško tvorbo patronimikov, kjer se *-ski* dodaja kranjskim *Lambergar*, *Auerspergar* itd.: *Lambergarski*, *Auerspergarski* itd. (BH 1584: 67), ne navaja najproduktivnejšega modela tvorbe pridevnika, tj. navadne izpeljave s priponskimi obrazili in njihovimi različicami *-ski/-ški* in *-cki/-čki*.²⁰ Njim najbližje so v 16. stoletju besedotvornopomensko sorodne novotvorjenke s priponskim obrazilom *-iski*, ki so razložljive z nemškim vplivom: *-isch* + *-ski* > *-iski*. Navezanost na nemško tvorbo v slovarju kažemo z navedbo izhodiščnega nemškega pridevnika v etimološkem razdelku, npr. *adramitiski* (& iz nem., prim. *adramitisch*), *adriatiski* (< *adriatisch*), *babiloniski* (< *babylonisch*);²¹ *barbariski* (< *barbarisch*); *betleemiski* (< *bethlehemisch*), *cabuloniski* 'zabulonski' (< *zabulonisch*) ipd., pri čemer veliko tvorbeno ustvarjalnost dokazujejo tudi vzporedne tvojenke s prevzeto besedotvorno podstavo

²⁰ Gl. jezikoslovno analizo, ki izpostavlja tipološke lastnosti teh tvorjenk v obdobju oblikovanja slovenske knjižne norme (Legan Ravnikar 2008: 54–60). Besedotvorne različice so nastale zaradi glasovnih premen na morfemskem šivu (prim. tudi: Bajec 1952: 63); analoških procesov; izpričane so konkurenčne tvorjenke s podaljšano osnovo zaradi razbremenitve težko izgovorljivega soglasniškega sklopa, npr. *prerovski* in *prerokovski*; pri *človečaski* gre za poenostavitev izgovora soglasniške skupine s sekundarnim polglasnikom (Ramovš 1924: 299); besedotvorne variante izkazujejo individualno rabo, npr. Trubar ima *človeski*, Dalmatin *človečki*. O problematiki v zvezi z izpeljavo pridevnikov na *-ski* iz tujih lastnih imen je pisal tudi Breznik (1982: 333–337).

²¹ Vprašljiva je oblika *babiloniski*, ker je izpeljana iz imena *Babilonija*, zemljepisnega imena, izpričanega v 16. stoletju. Iztočnica je bila nastavljena brez *j* zaradi načela, da se pridevniki, ki jih v sodobni slovenščini ni (npr. *babilonijski* ni izpričan, uporablja se *babilonski*), v iztočnici zapišejo v izvorni obliki. Po obstoju v sodobni slovenščini pa so nastavljene iztočnice, kot *aleksandrijski* (< Aleksandrija), *azijski*, *betulijski*, *biblijski*, *bitinijski*, *cilicijski* ipd.

in s priponskim obrazilom *-ski*, npr. *atenijski* 'atenski' (ε k nem. *Athenien*), *azijski*, *babilonski*, *betlehemski*, *cabulonski*:

ateniski [...] *ki se nanaša na Atene*; **atenski**: vti Ioniski Desheli .. ie enu ftaru veliku slouenu Meiftu, fafidanu od Antrocla Corda, **Ateniskiga** Krala Synu, okuli 2900. leit po ftuarienu tiga Suita TL 1567, 1a ε iz nem., prim. athenisch [M. Č.]

atenijski [...] *ki se nanaša na Atene*; **atenski**: Paulus pag ta ftoy na fredi tiga Marcioiuga plaza, inu prau, Vi **Atenieski** moshie .. fte ene kriue Vere TT 1557, 390 ε k nem. *Athenien* [M. Č.]

aziatiski [...] *ki se nanaša na Malo Azijo ali njene prebivalce*; **maloazijski**: zemljepisno ime, v zvezi **Aziatiska dežela** vtim Meiftu Efefu ie bil tudi en groffen velik lep Tempel tei Aydouski Bogini Diani fafidan, od kateriga tudi Plinius letaku pishe. De ty Deshelani te **Afiatiske** Deshele, fo en velik Tempel tei Bogini Diani bili fafidali TL 1567, 1a *Male Azije* ε iz nem., prim. asiatisch [A. L. R.]

azijski [...] *ki se nanaša na Malo Azijo ali njene prebivalce*; **maloazijski**: Na take Exemple inu shtraifinge Boshye, kir ie Bug zhes Iudoske, **Afiske**, Syriske, Egyptoue, Affriske inu potle zhes Europo, Traciske, zhes Gershke, Vogerske, Hrouaske inu Slouenske Deshele poslal, imamo mi fmisliti TL 1567, 22 [A. L. R.]

Manjšalnice (deminutiva) v Bohoričevi slovnici in SSKJ 16

Manjšalnice, pomanjševalnice so obsežna skupina besed, izpeljanih s tipičnimi priponskimi obrazili, ki jih Bohorič navaja kot vrsto izimenskih tvorjenk. Priponsko obrazilo *-čič* najprej navede med t.i. svojilniki (possessiva) za poimenovanje moškega prebivalca *Lublančič* ali ga dodaja družinskim imenom nemškega porekla *Lambergarčič*. V posebnem podpoglavju navaja podatek o tvorbi manjšalnic za moški spol, ki se končujejo na *-ič* ali *-ičik* (*krajlič*, *krajličik*), ženskim se dodaja *-ica* ali *-ka* (*krajličica*, *krajlička*, iz *psič* nastane *psičica* in *psička*). Sledijo tvorjenke na *-ic* (*možic*, *zobec*, *ločic*, *stolic*), na *-ik*²² (*bobik*, *rakik*) in na *-ič* (*lončič*, *tatič*). Za ženski spol sledijo priponska obrazila *-ič* (*ženič*, *deklič*) in *-ica* (*ženica*, *deklica*, *dekličica*). Za srednji spol Bohorič omenja le najfrekventnejše priponsko obrazilo *-ce* (*telece*, *perce*, *detece*) in zaključí: »Drugega nas uči raba.« (BH 1584: 68)

Mednje se poleg manjšalnosti v ožjem pomenu besede prištevajo tudi poimenovanja mladiča, vsega nedoraslega, ne pa tiste modifikacijske tvorjenke, ki izražajo pozitiven ali negativen čustveni odnos do poimenovanega, npr. *dete* in *detece*, *duša* in *dušica* (pomenski razlagi sta enaki, doda se kvalifikator *ekspr.*). Njihov ekspresivni pomen se tudi ne more razložiti s posredno razlago

²² Nenaglašeni polglasnik v obrazilu *-ik* smo v posodobljenih iztočnicah v *SSKJ 16* nadomestili z *-ek* (*bobik* > *bobek*).

(kot to velja za manjšalnice, npr. *cerkovca* manjšalnica od *cerkov*), npr. *človeče* ekspr. 'ubog, ranljiv, minljiv človek' v odnosu do *človek*; *človeče* v odnosu do *človek*; *doktorčič* ekspr. 'manj pomemben, manj znan doktor; *doktorček*' v odnosu do *doktor*.

M. Merše je že pred časom pripravila sistematični pregled priponskih obrazil za tvorbo manjšalnic in ugotovila, da je Bohoriču uspelo odkriti in z zgledi predstaviti vsa najproduktivnejša obrazila (Merše 2010, ponatis v 2013: 208–223). Sopomenski nizi, izpeljani z različnimi obrazili, npr. *jezičec*, *jeziček* in *jezičič*, kažejo tudi na poimenovalne zadrege začetnega razvojnega obdobja knjižnega jezika in na iskanje najprimernejšega tvorbenega modela pri manjšalnicah. Razlikovala je med individualno rabljenimi variantami (npr. pri Juričiču), ugotavljala je samo slovarsko (npr. *jeziček*) ali samo slovnično navedene variante (npr. *deklič* in *dekličica*). Pojav manjšalnic je bil odvisen tudi od vrste besedila (npr. postile) in prevodnih predlog, ki navadno kažejo na skladnost, ponekod pa tudi na neodvisno rabo, ki predstavlja zavestno izbiro ali celo stilno zaznamovano rabo (Merše 2013: 221–223).

Pri leksikalni analizi manjšalnic za slovar so bile prepoznane t. i. navidezne manjšalnice, kar je bilo mestoma opaženo že pri predhodnih raziskavah, npr. *kmetič* se z različico *kmet* uporablja povsem sopomensko (Merše 2013: 213).²³ Nekatera priponska obrazila so izgubila besedotvorni pomen manjšalnosti. Ker so se tovrstne tvorjenke leksikalizirale, je nastala potreba po tvorbi novih manjšalnic z novim (podvojenim) priponskim obrazilom za manjšalnost, npr. *devica* > *devičica*, *deklica* > *dekličica* 'dekliček' in *deklič* 'dekliček' le v BH 1584. Od pravih manjšalnic, kot so izpričane v *SSKJ 16*, npr. *baretica* 'baretko', *culica/culce* 'culica', *čaćica* 'punčka za igranje', *deželica*, *drevce* ipd., je treba razlikovati nepravne manjšalnice. Pri enobesednih ali večbesednih poimenovanjih strokovnih pojmov na primer je kategorija manjšalnosti povsem irelevantna, npr. *ahkerek* 'gradbena konstrukcija, ki moli vodoravno iz hišnega zidu; izzidek, pomol', *materina dušica* (gl. zgled). Med pari, kot so npr. *dete* in *detece*, *drobtinica* in *drobtina*, *dušica* in *duša*, je pomenska razlika lahko zanemarljiva ali je sploh ni (gl. istovrstne zglede v enakem kontekstu), kar razkrije šele slovarska redakcija:

drobtina [...] 1. majhen del kruha, ki nastane pri lomljenju večjega kosa; **drobtina**, **košček**: ty fhenci, vľai iedo od tih **drobtin** kir pado is te myľe nih goľpodou TE 1555, G1b; Iesus .. je vsľel te fedem Kruhe .. je nje dal fvoim Iogrom, inu Iogri fo nje dali folku. Inu ony fo vfi jėdli, inu fo fiti poľtali: Inu fo pobrali, kar je bilu **drobtin** oľtalu, fedem polnih Korb DB 1584, III,10b; *Deutfch.* Broľam. *Latinė.* mica. *Windifch.* **drobtina**. *Italicė.* mollica di pane, fregole di pane MD 1592, B7a [...]

²³ Na izgubljanje besedotvornega pomena manjšalnost pri tvorjenkah, izpeljanih s tipičnimi manjšalnimi obrazili, je opozarjal že Bajec (1950: 107–108).

2. *notranji, mehkejši del kruha; sredica*: Medulla panis. *Germ.* Mollen im brot/ schmollen/ brosam/ das waich im brot. *Sclav.* **drobtina** MTh 1603, II,39 [A. J.]

drobtinica [...] *zelo majhen del kruha, ki nastane pri lomljenju večjega kosa; drobtinica, košček*: ty Pfizhi iedo **Drobtinice**, kir padaio od Myh[!] nyh Gofpodou JPo 1578, I,89b; ljudje sa mene ne marajo, inu ne vofzhio meni teh **drobtiniz** od kruha, katere ony tem pfom vofzhio TPo 1595, II,118 [...] [A. J.]

dušica [...] ekspr., v monoteističnih religijah *neumrljivo in neuničljivo nesnovno bistvo človeka; dušica*: [...]

♦ – bot. **materina dušica** *močno dišeča zelnata ali delno olesenela rastlina z drobnimi listi; materina dušica*: Serpillum. *Germ.* hüenertol/ hüenertlee/ Cofteniz/ quendel/ wildpolen. *Sclav.* **materina dufhiza** MTh 1603, II,506–507 [M. Č.]

Ženskospolske tvorjenke (feminativi) v Bohoričevi slovnici in SSKJ 16²⁴

Omembe ženskih oblik k moškim poimenovanjem pri Bohoriču niso pogoste in tudi ne strnjene, vendar kažejo, da so bili feminativi pojmovani, verjetno pod vplivom tedanjih latinskih slovníc, kot posebna besedotvorno-pomenska kategorija. Pari, kot *kojn* in *kojnka*, *lev* in *levinja*, *psič* in *psičica*, *psička*, *Lamberger/Lambergar* in *Lambergarica*, *Lublančič* in *Lublančica* ali *Lublanšica*, izpostavljajo najbolj produktivne tvorbene modele feminativov v knjižnem jeziku 16. stoletja, in sicer izpeljavo s priponskimi obrazili *-ica*, *-inja* in *-ka*. Tvorba feminativov je bila zaradi poimenovalnih potreb pri prevajanju verskih besedil in pri oblikovanju izvirnejših besedil pogosto uresničen besedotvorni postopek.²⁵ Največ podatkov o ženskih parih moških poimenovanj v 16. stoletju je prispevala Merše (2008, ponatis v 2013: 187–205; 2007, 2013: 225–246).²⁶

²⁴ Gl. Markežič, Stramljič Breznik (2020: 43–58). Prispevek prikazuje obravnavo feminativov v slovnícah slovenskega jezika skozi petstoletno zgodovino. Kot najrodnejša in zastopana v prav vseh obravnavanih jezikovnih virih nastopata feminativni priponski obrazili *-ica* in *-ka*, kot tretje najpogostejše se pojavlja *-inja* (prim. preglednico na str. 55). Primerjava razvrstitvenih pravil za posamezno obrazilo v starejših slovnícah in današnjem jezikovnem stanju kaže večstoletno kontinuiteto, do odstopanj prihaja le pri določenih avtorjih starejših slovníc.

²⁵ V povezavi z Bohoričevo slovnico so feminine omenjali vsaj Kolarič (1971: 50), Toporišič (1987: 211), Ahačič (2007: 119–120).

²⁶ Tvorbeno prevladujočo skupino občnoimenskih poimenovanj je razdelila na a) skupine delujočih oseb, ki opravljajo različne poklice in dejavnosti ki so bili del tedanje stvarnosti, ter posvetnih oblastnikov oz. njihovih žena, npr. *ključar* in *ključarica*, *mlinar* in *mlinarica*, *firšt* in *firštinja*, b) moških in ženskih vršilcev različnih dejavnosti, npr. *coprnik* in *coprnica*, *pevec* in *pevka/pevkinja*, c) poimenovanja moških in ženskih oseb, ki jih označujejo tipične lastnosti ali stanja, npr. *grešnik* in *grešnica*, č) pripadnike in pripadnice različnih skupnosti, npr. *purgar* in *purgarica*, d) samostalniške rabe pridevnikov moškega spola in ženske obrazilne tvorjenke, npr. *neverni/nevernik* in *nevernica*, e) ženska poimenovanja v cerkveni hierarhiji,

Leksikalna analiza parov moških in ženskih poimenovanj za slovarsko rabo je pokazala na različno stopnjo medsebojne ujemalnosti. Leksikalni in besedotvorni pomen se povsem ujemata npr. v parih *apotekar* in *apotekarica*, *apat/apt* in *abačica* (ne pa *abtašica*, ker je samo slovenska ustreznica za latinski izraz v slovarju, pomenske vrednosti pa ji ni mogoče natančno določiti), *cesar* in *cesarica*, *coprnik* in *coprnica*. V enem izmed pomenov sta prava feminitiva, torej ženski par k moškemu poimenovanju v dvojicah: *ajd* in *ajdinja*, *boter* in *botra*, *delavec* in *delavica*, *doktor* in *doktorica*, *drug* in *družica*. Redki feminativi so le navidezni, npr. *bojnik* – *bojnica*, čeprav se leksikalna pomena lahko celo ujemata (gl. zgleda spodaj), ki pa zaradi poosebitve *bojnice* v edinem obstoječem zgledu ne more biti par moškemu poimenovanju:

apat [...] *predstojnik moškega samostana pri nekaterih katoliških redovih*; **opat**: Ieffennik, September. 1 f Egidia **appata** TKo 1557, d4a; Vfi kateri njemu [papežu] pomagajo njegovo Cerkounu rounanje, laftno fvetuft, inu Mafhe, tèrditi inu gmerati, te bo on k' velikim bogatim Cardinalom, Shkoffom, **Abatom**, Probfhtom .. delal DB 1584, II,89b [...] // *kdor ima podoben položaj v drugih verskih okoljih*: Nicodemus en Priol oli **Appat** tih Iudouskih Menihou, inu Criftus Syn Boshy, ukupe gouorita inu dishputirata, koku, fzhim inu skufi kai ta zhlouik brumen rata pred Bugom, de vnebeffa pride TR 1558, O4b & iz lat., prim. abbas, prek nem., prim. bav. appat [A. L. R.]

apt [...] *predstojnik moškega samostana pri nekaterih katoliških redovih*; **opat**: Abbas. Germ. Abt. Sclau. **apt** MTh 1603, I,2, podobno tudi MD 1592 & iz nem., prim. der Abt [A. L. R.]

abačica [...] *predstojnica ženskega samostana pri nekaterih katoliških redovih*; **opatinja**, **opatica**: Ampag de bi te Menishke inu Nunske oblube .. Vbushtui prebiuati, Inu nih Appatu, Priolu, oli **Abbazhizi** oli Prioriuci pokorni biti, Ena taka della inu take velike Boshye Slushbe bile TAr 1562, 81b & iz lat., prim. abbatis [A. L. R.]

abtašica [...] *predstojnica svetišča, ženskega samostana*: Latin. antiftita, sacerdos primaria. Ger. ein Vorftänderin/ als ein Priorin oder Aptissin. Carniol. **abtafhiza** MTh 1603, I,98 & iz nem., prim. die Äptissin [A. L. R.]

bojnik [...] 1. *udeleženec oboroženega spopada*; **bojevnik**: Sakaj on [David] je klizal na GOSPVDA tiga ner vifhiga, ta je njegovo roko možhno fthuril, de je sadavil tiga možhniga **bojnika** [Goliata] DB 1584, II,172b [...] [A. L. R.]

bojnica [...] *udeleženka oboroženega spopada*; **bojevnica**: pooseb. Satu vftani, inu °mlati ti Zionfka Hzhi .. Sdaj pak ti **bojniza**, pèrpraulaj fe: Sakaj nas bodo oblegli, inu Israelfkiga Rihtarja s'fhibo po lici topli <°mlati> Ti bofh Babilon inu vfe mlatila po vfem Svejti> DB 1584, II,117b [A. L. R.]

npr. *priol* in *priolovka*, *prior* in *priorivica*, e) parna poimenovanja sorodstvenih in drugih razmerij (druga medčloveška razmerja, biološka različnost, pripadnost različnim skupinam, parna živalska poimenovanja), npr. *preded* in *prebaba*, *hlapčič* in *deklica*, *sosed* in *soseda*, *osel* in *oslica*.

Zlaganje in zloženske

V sodobnem besedotvorju se kot najbolj učinkovita uporabljata dva dopolnjujoča se metodološka pristopa, analitični in sintetični (Vidovič Muha 2011: 113–117). Širše, s stališča primerjalnega in splošnega jezikoslovca, je oba pristopa predstavil Šekli (2013, 2013a). Pri analitičnem pristopu analiziramo morfemsko zgradbo tvorjenke z oblikovnega in pomenskega vidika, pri analizi zloženk pa je relevantno tudi skladenjsko razmerje med sestavinama zloženk (središče analize je tvorjenka). Oblika tvorjenke določa pomensko zgradbo tvorjenke: leksikalni kategorialni pomen besedotvorne podstave in besedotvorni kategorialni pomen besedotvornega obrazila. Sintetični pristop postavlja v središče analize sintezo tvorjenke, torej besedotvorni postopek, po katerem je nastala tvorjenka, obravnavana pa poteka s stališča tvorca besedila (povzeto po: Šekli 2013: 342–345, 2013a: 237).

Adam Bohorič zloženske (*composita – zlaganja*) v slovnici omenja na strani 78. Razvršča jih v tri skupine: zloženske iz dveh delov (tj. besed), ki se sklanjajo v obeh glavnih delih, npr. *hišni malik* (z današnjega vidika so to stalne besedne zveze), zloženske iz dveh delov, stranskega in glavnega, od katerega se sklanja le glavni del, npr. *samorogač*²⁷ (tj. podredna medponskoobrazilna zloženska); v tretjo skupino sodijo zloženske iz dveh stranskih delov, ki sta nesklonljiva, npr. *polmoža* (tj. enomorfemska zloženska z ničtim medponskim obrazilom). Povezujejo jih skupne lastnosti: en leksikalni pomen ne glede na morebitno dvobesednost, nezamenljivost in nemožnost izpusta katere koli od njenih sestavin. Drugačno pojmovanje besedotvornega procesa zlaganja je bilo običajno od 16. stoletja do konca 18. stoletja (Hipolit, Pohlin, Zagajšek, za razliko od predhodnikov je Vodnik v slovnici (1811) iz skupine zloženk izvil stalne besedne zveze).²⁸

²⁷ Tvorbeni tip je bil v 16. stoletju produktiven in z nadaljnjo, višjestopenjsko tvorbo so nastale nove besedne družine, npr. *samogolten* (besedotvorni predhodnik ni izpričan, le izpeljanka iz zloženske > samogoltnost), *samohvala* (> samohvalec, samohvalen, samohvalnik), *samoizvoljen* (besedotvorni predhodnik ni izpričan, podobno v nadaljevanju, kjer ni navedena izhodiščna zloženska), *sammojster*, *samomoder*, *samopravičar* (> samopravičarski, samopravičarstvo, samopravičnik), *samorojen/samrojen* (> samorojeni), *samostoječ/samstoječ**, *samosvet* (> samosvete), *samovolja* (> samovoljen, samovoljni, samovoljno, samovoljnost), številni števnik i dr. Leksikalne enote za analizo so vzete iz *Besedja* (Ahačič idr. 2011: 449–451). O tej vrsti zloženk s *sam* v vlogi pridevniškega prilastka povratnoosebnega zaimka v skladenjski podstavi gl. Vidovič Muha (2011: 300). Medponskoobrazilne zloženske z določujočo sestavino *sam-* opredeli kot »novejše zloženske«, ki jih »npr. pri Miklošiču (1875) [...] še ne zasledimo, prav tako pri Brezniku, ima pa jih že Bajec (1952)«.

²⁸ Podrobneje o kronološki obravnavi zloženk (ljudske in knjižne) slovenščine v slovenskem jezikoslovju od prve slovnice v 16. stoletju do najnovejših besedotvornih obravnav zloženk v slovenščini gl. Šekli (2013a: 238–259). V članku je izpostavljen vidik razumevanja zloženk

V nadaljnjem izvajanju se bomo omejili na vrsto podrednih medponsko-obrazilnih zložen, pri katerih sta besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke isti (t. i. samostalniške izsamostalniške zloženke), kar pomeni, da pri postopku zlaganja ni prišlo do spremembe besedne vrste, ampak le do modifikacije jedrnega dela.²⁹ Te zloženke so za jezikovnega zgodovinarja in slovaropisca poseben izziv, ker jih je težko razlikovati od stalnih besednih zvez z nesistemske postavljene samostalniškimi prilastki na levi strani samostalniškega jedra, kar še otežuje dejstvo, da sta se sestavini pogosteje zapisovali narazen. Tu si dovolimo rahlo zastranitev. Pri slovarski izpostavitvi tovrstnih stalnih besednih zvez, ki niso kalkirane in tudi iz drugih jezikoslovnih razlogov niso zloženke, se upošteva pravilo o posodobitvi besednega reda, npr. *almožne flegar* > *flegar almožne* 'miloščinski upravnik'. Gre za nesistemske tvorjene stalne besedne zveze s samostalniškim jedrom in samostalniškim prilastkom, navadno v roditeljski, ki stoji levo od jedra in ne desno kot v sodobnem jeziku, prim. tudi: *bruvan nosač* > *nosač bruvan* 'poklic', *doma dežela* > *dežela doma* 'domovina', *maš branje* > *branje maš(e)* 'maševanje', *maše držanje* > *držanje maše* 'maševanje', npr.

branje [...] ♦ — **branje maše** *opravljanje glavnega katoliškega verskega obreda; maševanje*: de ty ludie hpraiui Veri prido, le kadar poslushaio oli bero te praue pridige tiga S. Euangelia, inu nekar skufi tu **brane** inu shabrane tih Mašh oli skufi kako drugo rezh TR 1558, E4b; [Papež] hozhe vener fvet biti, sa takove vunainje Boshje slushbe volo, katero je on smiflil inu gori naredil, s'guglami, s'platami, spoftom, ryb jedjem, Mash **branjem**, inu kar je vezh taciga TPo 1595, I,159; Hlapci inu Dekle vHiſhi .. Bogu slushio .. Bogu veliku buile dopade, kadar ony le to yſpo pometajo, ali zhreule briſhjejo, kakor vſeh Menihou molenje, poſteinj, Mashe **derfhanje** TPo 1595, I,97 maševanje

Zastavlja se vprašanje, kako jezikoslovno utemeljeno ločiti enobesedne iztočnice (kar zloženke so) od potencialnih stalnih besednih zvez. Problematiko zložen, ki so kalkirane po nemških samostalniško-samostalniških zloženkah, smo reševali na podlagi naslednjih kriterijev. Kot enobesedni leksem smo opredelili sestavinsko prevedeno nemško zloženko, pri kateri je a) izpričan zapis (samo)

kot jezikovnosistemskega pojava v slovenščini v različnih jezikovnozgodovinskih obdobjih in njihovo preučevanje tako v starejših slovenskih slovnica kot v znanstvenih prispevkih slovenskih jezikoslovcev. Šekli na tem mestu poudari, da je prispevek nadaljevanje in dopolnitev pregledov obravnave zložen v slovenskem jezikoslovju po Bajcu (1952: 122–128) in Vidovič Muhi (2011: 113–137).

²⁹ Drugi tip podrednih zložen – medponsko-priponske zloženke smo pustili ob strani. Izkazalo se je, da so zloženke z enomorfemskim medponskim obrazilom pogosto posnete po nemškem tvorbenem postopku. Izpričane so v knjižnih delih vseh pomembnih protestantskih piscev, zato se zdijo posebej primerne za natančnejšo obravnavo.

skupaj; b) kalk po nemščini mora biti očiten in dokazljiv; največkrat je potrjen pri poimenovanjih poklicev in interesnih skupin ljudi, na kar pokažemo s sklicevanjem na nemško zloženko v etimološki kazalki; c) izjeme so redke, npr. če se pojavlja izključno ali prevladujoč zapis narazen, mora biti kalk takšen, da ga v slovenščini ni mogoče razumeti kot stalno besedno zvezo, npr. *bulkramar* (gl. *bulenkramer*, ε iz nem., prim. *Bullenkrämer*). Lahko sta prevzeti tudi obe polnopomenski sestavini zloženke, npr. *antverh* (< *Handwerk*), *bulenkramer* ‘preprodajalec papeževih listin z odpustki’ (< *der Bullenkrämer*), *canštirer* ‘zobotrebec’ (< *der Zahnstürer*), ali je prevzeta ena od sestavin, druga je prevedena, npr. *ajratblago* ‘jutrinja’ (< *das Heiratsgut*).

Gradivska analiza podrednih medponskih zloženok od A do vključno D je pokazala na več vrst zloženok glede na sklonsko vezavo v skladenjski podstavi zloženke. Pri prevzetih nemških zloženkah imamo lahko brezpredložno rodilniško vezavo, npr. *cehmošter* (< *der Zechmeister*) ‘(cerkveni) ključar’, podobno tudi: *farmašter*, *jagermojster*, *šolmošter*, *špitalmajster* ipd. Predložno rodilniško vezavo imamo največkrat pri kalkiranih (sestavinskih) prevodih nemških samostalniško-samostalniških zloženok, npr. *častilakomec* ‘častihlepnež’ (< *der Ehrgeizler*), *častisamogoltnost* ‘častihlepje’ (< *der Ehrgeiz*), *dejanjapisar* ‘zgodovinopisec’ (< *der Geschichtsschreiber*), *delaučenik* (< *der Werklehrer*).³⁰ Zgledov za medponske zloženke z obema samostalniškima sestavinama je sorazmerno malo, npr.:

častilakomec [...] *kdor hlepi po časti, slavi*; **častihlepnež**: *Moi Golpod Chrifstus se nei sam pouishal, dabi on bil Golpod ali Kral, kakor ty zhafti lakomci na se, fuetu delaio, kateri se pofsili vnoter riuao, ali sdynarij vnoter prikupuio JPo 1578, II,175b & po nem., prim. der Ehrgeizler [M. Č.]*

dejanjapisar [...] *kdor piše dela, knjige o zgodovini*; **zgodovinopisec**: *Deutsch. Gefchicht fchreiber. Latinè. Hiftoriographus. Windifch. djanja pishar. Italicè. Chronifta, frittore d'hiftorie, hiftorico MD 1592, E7b, podobno tudi MTh 1603 & po nem., prim. der Geschichtsschreiber [M. M.]*

Sklep

Jezikoslovna analiza besedotvornih postopkov in izbora obrazilnih morfemov za izbrane besedotvorne pomene je pokazala, da kljub neeksplcitni obravnavi

³⁰ Kadar poimenovanja za določen poklic v slovenščini ni bilo, so se tako tvorile tudi druge medponske zloženke, npr. *kamenjarezar* ‘kamnosek’, *kruhapek* in *kruhapekinja*, *puhdrukar* ‘tiskar’, *rokepismo* ‘rokopis’. O sestavinskem prevajanju leksikalnih enot prim. Merše (2009: 54).

besedotvorja (kar je bilo v skladu s tedanjo tradicijo latinskih slovnici) Bohorič besedotvorne problematike ni zaobšel. Če je npr. pri izimenskih tvorjenkah (denominativa) navedel skromno število obrazilnih morfemov za besedotvorna pomena individualna in kolektivna svojilnost v primerjavi z dejansko rabo v knjižni slovenščini 16. stoletja, je bilo pri deminutivih in feminativih drugače. Za tvorbo manjšalnic je Bohoriču uspelo odkriti in z zgledi predstaviti najproduktivnejša priponska obrazila za vse spole. Omembe ženskih oblik k moškim poimenovanjem pri Bohoriču niso pogoste, vendar, kot je pokazala leksikalna analiza tvorjenk v *SSKJ 16*, izpostavljajo najbolj produktivne tvorbene modele v knjižnem jeziku 16. stoletja. Bohorič je med zloženkami odkril tudi podredne zloženke z enomorfemskim medponskim obrazilom. Številne besedotvorne variante v najstarejši knjižni slovenščini kažejo na veliko tvorbeno ustvarjalnost protestantskih piscev – nekatere sistemsko oblikovane novotvorjenke so se obdržale v kasnejših obdobjih jezikovne zgodovine do sodobnosti, druge so se nekoliko preoblikovale, tretje je zakril prah pozabe.

Viri

Ahačič, Kozma (ur.): Slovenske slovnice in pravopisi, različica 1.0, www.fran.si/slovnice-in-pravopisi, dostop 25. 4. 2021. <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/1/1584-bohoric>.

Besedje 2011 = Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat, France Novak, *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Zbirka Slovarji).

Bezljaj 1976–2007 = France Bezljaj, Marko Snoj, Metka Furlan, Simona Klemenčič, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I/A–J, II/K–O, III/P–S, IV/Š–Ž, V/Kazala, Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007.

BH 1584 = Adam Bohorič, *Arcticae horulae succifivae*, Wittenberg, 1584.

BTa 1580 = Adam Bohorič, *OTROZHIA TABLA*, Ljubljana, 1580.

Dag 1585 = Jurij Dalmatin, *AGENDA*, Wittenberg, 1585.

DB 1578 = Jurij Dalmatin, *BIBLIE, TV IE, VSIGA SVETIGA PISMA PERVI DEIL*, Ljubljana, 1578.

DB 1584 = Jurij Dalmatin, *BIBLIA*, Wittenberg, 1584.

DBu 1580 = Jurij Dalmatin, *PERVE BVQVE MOSESSOVE*, Ljubljana, 1580.

DC 1579 = Jurij Dalmatin, *TA CELI CATEHISMVS*, Ljubljana, 1579.

DC 1580 = Jurij Dalmatin, *CATEHISMVS*, Ljubljana, 1580.

DC 1584 = Jurij Dalmatin, *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*, Wittenberg, 1584.

DC 1585 = Jurij Dalmatin, *TA KRATKI WIRTEMBERSKI CATECHISMVS*, Wittenberg, 1585.

DJ 1575 = Jurij Dalmatin, *JESVS SIRAH*, Ljubljana, 1575.

DM 1584 = Jurij Dalmatin, *KARSZANSKE LEPE MOLITVE*, Wittenberg, 1584.

DPa 1576 = Jurij Dalmatin, *PASSION*, Ljubljana, 1576.

DPr 1580 = Jurij Dalmatin, *SALOMONOVE PRIPVVISTI*, Ljubljana, 1580.

Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 8.0, www.fran.si, dostop 25. 4. 2021.

JPo 1578 = Jurij Juričič, *POSTILLA*, Ljubljana, 1578.

KB 1566 = Sebastijan Krelj, *OTROZHIA BIBLIA*, Regensburg, 1566.

Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Različica 1.0, www.fran.si/korpus16, dostop 25. 4. 2021.

KPo 1567 = Sebastijan Krelj, *POSTILLA SLOVENSKA*, Regensburg, 1567.

Lägreid 1967 = Annelies Lägreid, *Hieronymus Megiser, Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967.

Luther 1545 (1974) = Martin Luther, *Biblia, Das ist: Die gantze Heilige Schrifft Deudsch auff's new zugericht*, Wittenberg, 1545, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.

MD 1592 = Hieronymus Megiser, *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*, Graz, 1592.

MS 1593 = Hieronymus Megiser, *SPECIMEN*, Frankfurt, 1603.

MTh 1603 = Hieronymus Megiser, *Thefaurus Polyglottus*, Frankfurt, 1603.

*P 1563 = *ENE DVHOVNE PEISNI*, Tübingen, 1563.

SSKJ 16 = Kozma AHAČIČ, Metod ČEPAR, Alenka JELOVŠEK, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, (glavni uredniki), 2021: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja (A–D)*. (Zbirka Slovarji.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Stabej 1977 = Jože Stabej, *Hieronymus Megiser: Thefaurus Polyglottus, Slovensko-latinško-nemški slovar: izpisal in uredil Jože Stabéj*, Ljubljana: SAZU, Razred za literarne in filološke vede, 1977.

TA 1550 = Primož Trubar, *Abecedarium vnd der klein Catechismus*, Tübingen, 1550.

TA 1555 = Primož Trubar, *ABECEDARIVM*, Tübingen, 1555.

TA 1566 = Primož Trubar, *ABECEDARIVM, OLI TABLIZA*, Tübingen, 1566.

TAr 1562 = Primož Trubar, *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZHANSKE*, Tübingen, 1562.

TC 1550 = Primož Trubar, *Catechismus*, Tübingen, 1550.

TC 1555 = Primož Trubar, *CATECHISMVS*, Tübingen, 1555.

TC 1567 = Primož Trubar, *TA CELI CATEHISMVS*, Tübingen, 1567.

TC 1574 = Primož Trubar, *TA CELI CATEHISMVS*, Tübingen, 1574.

TC 1575 = Primož Trubar, *CATEHISMVS SDVEIMA ISLAGAMA*, Tübingen, 1575.

- TE 1555 = Primož Trubar, *TA EVANGELI SVETIGA MATEVSHA*, Tübingen, 1555.
- TfC 1595 = Felicijan Trubar, *TA CELI CATEHISMVS, ENI PSALMI*, Tübingen, 1595.
- TfM 1595 = Felicijan Trubar, *LEPE KARSZANSKE MOLITVE*, Tübingen, 1595.
- TkM 1579 = Janž Tulščak, *Kerfzhanske LEIPE MOLITVE*, Ljubljana, 1579.
- TKo 1557 = Primož Trubar, *TA SLOVENSKI KOLENDAR*, Tübingen, 1557.
- TL 1561 = Primož Trubar, *SVETIGA PAVLA TA DVA LISTY*, Tübingen, 1561.
- TL 1567 = Primož Trubar, *SVETIGA PAVLA LYSTVVI*, Tübingen, 1567.
- TM 1555 = Primož Trubar, *ENA MOLITOV TIH KERSzhenikou*, Tübingen, 1555.
- TO 1564 = Primož Trubar, *CERKOVNA ORDNINGA*, Tübingen, 1564.
- TP 1567 = Primož Trubar, *ENA DVHOVSKA PEISSEN SVBPER TVRKE*, Tübingen, 1567.
- TP 1575 = Primož Trubar, *Try Duhouske peifsni*, Tübingen, 1575.
- TPo 1595 = Primož Trubar, *HISHNA POSTILLA*, Tübingen, 1595.
- TPs 1566 = Primož Trubar, *Ta Celi Pfalter Daidou*, Tübingen, 1566.
- TPs 1567 = Primož Trubar, *ENI PSALMI, TA CELI CATEhifmus*, Tübingen, 1567.
- TPs 1579 = Primož Trubar, *TA PERVI PSALM SHNEGA TRIEMI ISLAGAMI*, Tübingen, 1579.
- TR 1558 = Primož Trubar, *EN REGISHTER*, Tübingen, 1558.
- TR 1561 = Primož Trubar, *Regifter vnd fummarifcher Innhalt*, Tübingen, 1561.
- TT 1557 = Primož Trubar, *TA PERVI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen, 1557.
- TT 1560 = Primož Trubar, *TA DRVGI DEIL TIGA NOVIGA TESTAMENTA*, Tübingen, 1560.
- TT 1577 = Primož Trubar, *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*, Tübingen, 1577.
- TT 1581–82 = Primož Trubar, *TA CELI NOVI TESTAMENT*, Tübingen, 1581–82.
- TtPre 1588 = Matija Trošt, *ENA LEPA INV PRIDNA PREDIGA*, Tübingen, 1588.
- ZK 1595 = Janž Znojilšek, *KATECHISMVS DOCTORIA MARTina Luthra*, Tübingen, 1595.

Literatura

- Kozma AHAIČIČ, 2006: Nominalna paradigmatika Bohoričeve slovnice v luči evropskega slovniciarstva, *Slavistična revija* 54/2, [129]–153.
- –, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Linguistica et philologica, 18). Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- –, 2008: The treatment of »nomen« in the first Slovenian grammar (Bohorič 1584), *Histiographia linguistica: international journal for the history of language science* vol. 35/3, 275–304.
- –, 2009: Poglavje o etimologiji – oblikoslovnem in besedotvornem pregibanju besed – v treh slovenskih slovnica (1715, 1755, 1758), *Jezikoslovni zapiski* 15/1–2, 19–41.

– –, 2014: *The history of linguistic thought and language use in 16th century Slovenia*. Frankfurt am Main [etc.]: P. Lang.

– –, 2018: Bohorič, Adam. *Novi Slovenski biografski leksikon*, zv. 3, ble–but. Ur. Barbara Šterbenc Svetina. Ljubljana: Založba ZRC. 74–79.

Anton BAJEC, 1950, 1952, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika*: I. *Izpeljava samostalnikov*, II. *Izpeljava slovenskih pridevnikov*, III. *Zloženke*. Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, DZS.

Anton BREZNIK, 1944 (1982): Zloženke v slovenščini. *RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda II*. Ljubljana. 53–76. Ponatis v: *Jezikoslovne razprave*. Ur. Jože Toporišič. Ljubljana: Slovenska matica. 315–364.

Rudolf KOLARIČ, 1971: Die Sprache in Adam Bohoričs *Arcticae horulae*. *Adam Bohorič Arcticae horulae: Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. II. Teil: Untersuchungen. München: Rudolf Trofenik. 29–82.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2007: Izglagolske krščanske terminološke tvorjenke v slovenskih nabožnih priročnikih do srede 19. stoletja. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. (Obdobja, 24.) Ur. Irena Orel. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 283–300.

– –, 2007a: Izpridevniški krščanski termini v knjižni normi do srede 19. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 13, 1/2 (*Merkujev zbornik*, ur. Silvo Torkar), 251–265.

– –, 2007b: Izsamostalniške krščanske terminološke tvorjenke v razvoju slovenskega knjižnega jezika, *Slavistična revija* 55/1–2, [191]–209.

– –, 2008: Pridevniške tvorjenke na -ski, -ški, -čki in -cki v Trubarjevih in Dalmatinovih prevodih biblijskih besedil, *Slavia Centralis* 1/2, 53–66.

– –, 2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah, *Slavistična revija* 56/57, 2008–4/2009–1 (Trubarjeva številka, ur. Majda Merše), 69–91.

– –, 2021: Besedotvorne značilnosti knjižne slovenščine 16. stoletja v primerjavi s sodobno (knjižno) rabo. *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki: [Slovenski slavistični kongres, Monošter/Szentgotthárd in Moravske Toplice, 30. september – 2. oktober 2021]*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezončnik. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 31.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 253–262.

Tjaša MARKEŽIČ, Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2020: Feminativne tvorjenke in njihova obrazila od 16. stoletja do danes, *Jezikoslovni zapiski* 26/1, 43–58.

Majda MERŠE, 2008: Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja, *Slavia Centralis* 1/2, 30–52.

– –, 2010: Raba samostalniških manjšalnic v delih protestantskih piscev 16. stoletja, *Slavistična revija* 58/1, [45]–63.

– –, 2013: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. (Linguistica et philologica, 29.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Martina OROŽEN, 1971: Začetki slovenske jezikoslovne misli, *Jezik in slovstvo* 16/7, 193–200.

– –, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

– –, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora, 26). Maribor: Slavistično društvo.

Breda POGORELEC, 1984: Štiristo let Bohoričeve slovnice, *Jezik in slovstvo* 29/6, 210–216.

– –, 1986: Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja, 6). Ur. Breda Pogorelec, Jože Koruza. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 473–493.

Jože STABEJ, 1971: *Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič. Arcticae horulae, Die erste Grammatik der slowenischen Sprache*. II. Teil: Untersuchungen. München: Rudolf Trofenik. 144–206.

Fran RAMOVŠ, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika*, II. *Konzonantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2008: Besedotvorje predmetnopomenskih besed v Bohoričevi slovnici Zimske urice proste, *Slavia Centralis* 1/2, 67–76.

Hildegard STRIEDTER TEMPS, 1963: *Deutsche Lehnwörter in Slowenischen*. Wiesbaden: Im Kommission bei Otto Harrasowitz.

Matej ŠEKLI, 2013: Analoški procesi nastajanja drugotnih vzorcev zlaganja v pozni praslovanščini, *Slavistična revija* 61/2, 343–36.

– –, 2013a: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ur. Irena Orel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 236–263.

– –, 2015: Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini, *Jezikoslovni zapiski* 21/2, 31–44.

– –, 2019: Izvor pridevnikov tipov bukov in lipov/češnjev v slovenščini, *Slavistična revija* 67/2, 281–289.

– –, 2021: Besedotvorni vzorec tipa vinar – vinarstvo oz. strojar – strojarstvo v slovenščini v kontekstu srednjeevropskega jezikovnega areala, *Slavistična revija* 69/1, 141–155.

Jože TOPORIŠIČ, 1984: Oblikoslovje v Bohoričevih Zimskih uricah. *XX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Jože Koruza. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 189–222.

– –, 1987: Zimske urice – prva slovenska slovnica. *Adam Bohorizh, Arcticae horulae succisivae, Zimske urice proste*. Prevedel in spremno besedo napisal Jože Toporišič. Maribor: Založba Obzorja. 281–328.

– –, 2000: *Slovenska slovnica*. 4., pregledana in dopolnjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. 2., razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

– –, 2019: *Iz zgodovine slovenskega besedotvorja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Andreja ŽELE, 2010: Pomen Bohoričeve slovnice za slovensko skladnjo. *Reformacija na Slovenskem: (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. (Obdobja, 27.) Ur. Aleksander Bjelčevič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 461–470.

Povzetek

BESEDOTVORJE V BOHORIČEVI SLOVNICI (1584) PRIMERJALNO S TVORJENKAMI V ZGODOVINSKEM *SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA* 16. STOLETJA

Prispevek prinaša izseke iz besedotvorne problematike, ki jo popisuje in s slovenskimi zgle- di dokazuje prva slovenska (latinsko pisana) slovnica, *Arcticae horulae succissivae* Adama Bohoriča (1584). Za besedotvorno tvorbo v knjižni slovenščini 16. stoletja je značilna *več- pomenskost obrazilnih morfemov*, kar pomeni, da se na isto besedotvorno podstavo pripenja obrazilni morfem z različnimi besedotvornimi pomeni. Leksikološka (slovarska) analiza tvorjenk je pokazala tudi na pojav *sopomenskosti obrazilnih morfemov*, kadar različna bes- sedotvorna obrazila izkazujejo (vsaj en) skupen besedotvorni pomen. Sistematičen pregled priponskih obrazil za tvorbo manjšalnic je potrdil, da je Bohoriču uspelo odkriti in z zgledi predstaviti vsa najproduktivnejša priponska obrazila. Nekatera obrazila so izgubila besedo- tvorni pomen manjšalnost, kar razkriva šele leksikalni pomen tovrstnih izpeljank v *SSKJ16*, namreč da je pomenska razlika med manjšalnico in nemanjšalnico postala zanemarljiva ali je ni več. Omembe ženskih oblik k moškim poimenovanjem pri Bohoriču niso pogoste in tudi ne prikazane strnjeno, vendar izpostavljajo najbolj produktivne tvorbene modele feminativov v knjižnem jeziku 16. stoletja. Pri leksikalni analizi parov moških in ženskih poimenovanj smo izpostavili različno stopnjo medsebojne ujemalnosti, od pravih feminativov, kjer se leksikalni in besedotvorni pomen povsem ujemata, prek parov, ki se ujemata v enem od leksikalnih pomenov, do tvorbe feminativov, ki so le navidezni. Adam Bohorič je zloženke razvrstil v tri skupine, od katerih so v dveh zloženke z enomorfemskim medponskim obrazilom. Leksikalna analiza je potekala na zgledih t. i. samostalniških izsamostalniških zloženek, ki jih je težko razločevati od stalnih besednih zvez z nesistemske postavljene samostalniškimi prilastki na levi strani samostalniškega jedra.

Zusammenfassung

WORTBILDUNG IN DER GRAMMATIK VON ADAM BOHORIČ (1584) IM VERGLEICH MIT DER WORTBILDUNG IM HISTORISCHEN *WÖRTERBUCH DER SLOWENISCHEN SCHRIFTSPRACHE DES 16. JAHRHUNDERTS*

Der Vergleich ausgewählter Ableitungen in Bohorič und SSKJ 16 deutet auf eine bedeutend größere Anzahl an Affixen zu Gunsten des Letzteren hin. Charakteristisch für die Wortbil- dung der slowenischen Schriftsprache des 16. Jahrhunderts ist die Mehrdeutigkeit der Affixe. Bei der lexikologischen (lexikographischen) Analyse gebildeter Lexik wurde darüber hinaus die *Synonymität der Affixe* festgestellt, wobei unterschiedliche Wortbildungsaffixe (zumindest eine) gemeinsame Wortbildungsbedeutung aufweisen. Die systematische Überprüfung der Suffixe für die Bildung der Diminutiva bestätigte die These, dass Bohorič alle produktiven Affixe identifizieren und mit Beispielen illustrieren konnte. Allerdings verloren einige davon die Wortbildungsbedeutung 'diminutiv', weshalb die echten von den unechten Diminutiva unterschieden werden sollen. Dies lässt sich anhand der Bedeutungsangaben in SSKJ 16 er- mitteln; dazu kommt, dass der Bedeutungsunterschied zwischen diminutiv und nichtdiminutiv oft minimalisiert wurde. Die Angaben der Feminina zu maskulinen Benennungen sind bei Bohorič zwar selten und dazu weniger systematisch dargestellt, jedoch werden meist produ- ktive Bildungsmodelle der Feminativa in der Schriftsprache des 16. Jahrhunderts erfasst. Die lexikalische Analyse der Maskulina und ihrer femininen Entsprechungen wies verschiedene Grade der gegenseitigen Äquivalenz auf; so finden sich echte Feminativa mit vollständiger

Überlappung der lexikalischen und Wortbildungsbedeutung hinsichtlich der maskulinen Entsprechung, ebenso Wortpaare mit der teilweisen Überlappung der lexikalischen Bedeutung und schließlich Feminativa, die nur anscheinend solche sind.

Komposita sind in drei Gruppen eingeordnet, zwei davon beinhalten Interfixkomposita. Analysiert wurden desubstantivische Substantivkomposita, die von festen Wortverbindungen des Typs substantivisches Attribut + substantivischer Kern schwer zu unterscheiden sind.